

Morten Krogstad (til v.) og Ulf Andenæs

Agendasetterne

Agendasettere er folk som, ofte med store personlige omkostninger, hevder meninger i samfunnsdebatten. Kulturminnevernet i Norge har stolte tradisjoner når det gjelder debatt og ytringsfrihet, men hvor finner vi stemmene i dag? Tidligere er maleren Håkon Bleken, forhenværende miljøvern- og statsminister Gro Harlem Brundtland og Aftenpostens kommentator Lotte Sandberg intervjuet. Serien er støttet av Norsk kulturråd.

Røster i ørkenen

- **Lambda er historien om kupp, knep og kameraderi, sier Morten Krogstad.**
- **En liten enakter i et stort anlagt byutviklingsprosjekt kalt Fjordbyen, hvor stilen det meste av veien har vært å etablere hemmelige nettverk og holde kortene tett til brystet.**

OSLO: Ulf Andenæs skotter bort på ham. – Landemerke for kunsten, kalte Hallstein Bjercke det, Krogstad nikker i retning Ulf Andenæs. Det er den tidligere kultur- og næringsbyråden i Oslo, Hallstein Bjerckes (V) fagre omtale av det nye Munch-museet i Bjørvika han sikter til, bygget som angivelig skal koste 2,7 milliarder kroner. – Den som lever får se; den som dør, slipper, fortsetter han. – De har manipulert det meste som er av demokratiske og forvaltningsmessige spilleregler for å få dette til. Lambda vil, om ingen tar til vettet, bli en minnestein

Sjur Harby

Kulturhistoriker, driver kulturarvbedriften Disen Kolonial, www.disenkolonial.no

sjur.harby@disenkolonial.no

over en by hvor det måtte tre avstemningsnederlag til før minoriteten kuppet prosjektet gjennom en hestehandel med SV.

En byggeskikk-komité

Men vi skal begynne et annet sted, eller rettere sagt i en annen tid. På 1970-tallet, den gang troen på folkeopplysning fremdeles sto sterkt i Norge. – Det var i 1977, begynner Andenæs og drar fingrene gjennom håret. – Vi satte opp hva vi kalte en byggeskikk-komité, som konstaterte at byggeskikken her i landet sto under press, sterkere enn tidligere, og at mange kvaliteter var truet. Morten Krogstad myser ut i rommet mens han snakker. Så skyter han plutselig inn: – Problemet er at politikere altfor ofte ikke vil styre. Særlig ikke når det gjelder fysisk planlegging. De vil ikke en gang gi personer med en kompetanse de selv ikke eier, myndighet til å ta avgjørende estetiske eller steds- og byplanbeslutninger, knapt nok uttale seg. Da blir det som det blir.

Nye Bonytt

Komiteen besto av arkitektene Jan Digerud, Jon Lundberg, journalistene Terje Forseth (kom med senere og ble etter hvert en hovedmann i arbeidet), Ulf Andenæs (gikk ut i 1982) og kulturvernaktivisten Morten Krogstad. Initiativet kom fra redaktøren selv, Tore Giljane, som selv var medlem i komiteen. Magasinet Nye Bonytt ville bort fra elitismen, bort fra å være lesestoff for de få til å gjøre en forskjell for de mange. Giljane ville nå den alminnelige husbyggen,

det unge paret som vurderte et kataloghus med slapp takvinkel, luftebalkong og muligheter for en kjellerstue i sokkeletasjen. Huskjøperne som kanskje innerst inne drømte om bolig på en naturtomt, men som altfor ofte havnet på et identitetsløst byggefelt med carport, gressplen og buskfuru. – Det ble mye reising i de årene, sier Andenæs. Krogstad nikker bekræftende. Vi drikker svart kaffe og spiser biscotti med hasselnøtter og mandler.

1970-tallet

Over hele landet poppet ferdighusene opp. Gammelt kulturlandskap ble bygd ned med de samme hustypene fra Moelven Bruk og Anebyhus, Block Watne, Urrang-hus og hva de nå het alle sammen. Det bebygde Norge forvandlet seg til noe likegyldig og karakterløst, og det skjedde i rekordfart. Byer og tettsteder ble tømt for mennesker i sentrum og este ut i ytterkantene. Samtidig som landet ble teppebombet med kataloghus, lavblokker og rekkehus, måtte eldre bebyggelse vike plassen for parkeringsplasser og betongkasser med flatt tak. Altfor få gjorde anskrik. Arkitekturvernåret i 1975 varslet kanskje en holdningsendring på overflaten, opprettelsen av det nye Miljøverndepartementet noen år tidligere likeså, men hva med folk flest? De som levde og virket rundt i landet, de som satt i kommunestyrene og som drev sine virksomheter i Nesbyen og på Fagernes, i Alta og på Gjerstad? Kunne utviklingen bremses eller snus med det gode eksempelets makt?

Morten Wessel Krogstad er kulturvernaktivist, oversetter og inntil nylig statsstipendiat. I flere tiår har han engasjert seg i kulturminnesaker som redaktør, skribent, debattant, foredragsholder og leder av Fortidsminneforeningens lokalavdeling i Oslo og Akershus. Han er også aktiv i Oslo Byes Vel. Ved siden av kulturvernarbeidet har han blant annet oversatt tekster av William Shakespeare, Harold Pinter og Willy Russell. Han har fått flere utmerkelser for sitt arbeid innen kulturminnesektoren.

God plass

– I Norge har vi alltid hatt god plass, sier Krogstad. – Altfor god plass. Derfor har vi aldri følt at vi har måttet ta vare på arealer, bygge tett, utnytte byggegrunnen effektivt. Dette skiller oss fra kontinentets byer og landsbyer. Har vi hatt råd, har vi bygd stort. Har vi hatt muligheten til det, har vi breiet oss utover. Noe mer restriktive har vi vel kanskje vært i de større byene. Den som har vandret gatelangs i Bergen og Trondheim, kan fremdeles dra kjensel på den tette byen med sine veiter og smug. Men i etterkrigstiden var det som om man nølte med å stille annet enn tekniske krav til byggeprosjektene. Estetikk, utseende, holdning til etablert, eldre bebyggelse var, og er ofte fremdeles, tilnærmet ikke-eksisterende i dette landet. Begrepet «byggekunst» ble i løpet av etterkrigstiden et like utskjelt ord som «husmor», og redusert til et minne fra en forgangen tid.

Hva slags hus?

– Tidspunktet var ikke tilfeldig,

overtar Andenæs prøvende. – Artiklene kom fordi tiden var moden for det, som en reaksjon på at veksten kostet mer enn den smakte, og at Norge var i ferd med å tape noe på veien til den moderne velferdsstaten. Da vi begynte å jobbe med dette, kunne landet se tilbake på en fullført gjenreisningstid etter krigen da en skrikende bolignød hadde hjemsøkt oss og byggevirksheten hadde manglet det meste. Og så, etter noen årtier da alt hadde dreid seg om å bygge for enhver pris, begynte spørsmålene begynt å dukke opp: Bygde vi på riktig måte? Hva slags hus? Hva slags omgivelser?

I Norge har vi god plass, altfor god plass

Håndverk og byggeskikk

Han ser på Krogstad. – Men det var

flere utviklingstrekk. Særlig vil jeg nevne at det tradisjonelle håndverket og den lokale byggeskikken måtte vike, og det i en utstrekning man ikke hadde sett tidligere. Med bolignøden som motor fikk vi en industrialisering av byggeprosessene med nye materialer og nye tekniske løsninger. Det ble både et gjennombrudd og en storhetstid for ferdighusindustrien, for boligblokkene, for drabantbyene og for boligkooperasjonen der OBOS (Oslo Bolig- og Sparelag) ledet an. Mottoet var «flest mulig, raskest mulig, billigst mulig». I Oslo startet arbeidet med drabantbyen Lambertseter i 1950, og i 1975 kunne OBOS kvittere ut bolignummer 50 000. Det er klart at dette tempoet måtte gå på bekostning av noe. Han fikler med hanken på kaffekoppen ... – Bare et par momenter til: Husbanken ble opprettet i 1946. Den stilte strenge krav til standardiserte løsninger for nye boliger, de samme over hele landet. Med de store byggefeltene kom også handelssentrene, gjerne anlagt på jomfruelig jord utenfor byer og

Ulf Andenæs er journalist og historiker. Har tidligere arbeidet i Morgenbladet og fra 1977 i Aftenposten. Andenæs var i flere omganger avisens utenrikskorrespondent i blant annet Wien, London og Washington. De siste årene var han i Aftenposten kulturredaksjon, der han skrev mye om blant annet kulturminnevern. Han sitter i dag i styret for Fortidsminneforeningens lokalavdeling i Oslo og Akershus.

tettsteder. Da bilen ble allemannseie i løpet av 1960-tallet, kunne butikene, arbeidsplassene og boligene spres utover i landskapet på en helt annen måte enn før.

Programerklæringen

I åpningsartikkelen i Nye Bonytt våren 1978 het det: «Er vi i stand til å gi husene et uttrykk som hører hjemme i vår tid, med en sikkerhet i formen og med et blikk for forholdet mellom detaljene og helheten som kommer opp mot det vi har sett hos våre forgjengere? Har vi den samme evne til å plassere et hus i landskapet som de hadde? Makter vi å skape vårt eget verk, uten å kopiere tidligere tider – men likevel uten at sammenhengen går tapt? Vil vi make å bygge ut landet vårt slik at det enkelte sted beholder et særpreg?»

Det vakre huset

– Er ikke dette de samme spørsmålene som vi baler med fremdeles? Begge nikker. Byggeskikk-komiteen etterlyste dessuten det vakre huset

og spurte om det finnes noenlunde sikre holdepunkter for å bedømme en bygnings utseende. – Vi viste eksempler, sier Andenæs, – eksempler på vakre hus med god beliggenhet. Så stilte vi spørsmålet: Hva er det egentlig som ligger bak når de aller fleste av oss finner nettopp dette huset spesielt vakkert? Hvilke egenskaper er det ved en bygning eller et anlegg som får oss til å reagere så positivt? Andenæs løfter omsider koppen og konstaterer at kaffen er blitt kald.

Hard medfart

– Norske tettsteder og bymiljøer har fått hard medfart, kommenterer Morten Krogstad. – Vår oppgave var å vise at det fantes alternativer til standardisering og forflatning. Han skyver sin egen kopp til side og fisker frem noen av oppslagene i Nye Bonytt fra den gang da. – Selv bygninger med høy lokal verdi ble, og blir fremdeles, revet eller får omgivelsene sine ødelagt av vettløs nybygging og vilkårlig utformede veier og tekniske anlegg. Se hva som

nettopp har skjedd på Kongsberg med kulturhuset Krona. Det er Lambda-historien på nytt. Midt i byens historiske sentrum, like ved Kongsberg kirke, vår største barokk-kirke, har man presset inn et brutalistisk bygg på 24 500 kvadratmeter. Hvorfor opplever vi dette? Hva slags politikere er villig til å gjøre det, og hvor er sentrale antikvariske myndigheter i en slik sak?

...feil bygg, på feil sted, til feil pris

A never ending story

Vi er enige om at det er «a never ending story». Det handler ikke om at kunnskapene ikke finnes, men at vernehensynene kommer til kort når gode intensjoner møter virkeligheten. At kulturminnevern fremdeles opptar de få og ikke er en hold-

ning blant de mange. – Et sterkt lovverk og et stort byråkrati blir en kulisse når viljen mangler og motet svikter. Sveitserstildrommen Villa Fridheim i Krødsherad eller dragestilklenodiet Kornhaug i Gausdal ble reddet fra riving fordi vi hadde en riksantikvar som engasjerte seg, sier Andenæs. – Stephan Tschudi Madsen brukte hele sin bergenske retorikk når han trosset lokale interesser i disse sakene. Han involverte seg og det kostet ham noe å gjøre det. – Du må ha sterke fageta- ter med myndighet og en riksanti- kvar med mot, vilje, faglig autoritet og legitimitet, må du ikke? Hvis ikke er slaget tapt, sier jeg. – Tschudi Madsen var et fyrtårn, kvitterer Andenæs og fisker opp en biscotti fra boksen.

Tilfellet Vågåmo

– Men klart, serien i Nye Bonytt fikk jo konsekvenser. Vi kan ikke si annet. Krogstad skotter bort på

Andenæs. – Her, sier han og sender et par plastlommer med gulnede magasinsider over bordet. Reportas- jen gjelder Vågåmo nord i Gud- brandsdalen fra 1981. I de foregå- ende årene hadde bladet avlagt Vinje, Lillesand, Stord, Numedal, Røros og Jæren besøk. Det var tegnet, fotogra-

fert og kommentert. I tillegg var det publisert generelle artikler om Hus- bankens rolle, om fenomenet ferdig- hus og betydningen av arv, egenart og fruktbar fornyelse av lokal byg- geskikk. Overskriften for Vågå slo an tonen: «Tilfellet Vågåmo. Fra tettsted til spredtsted», og ingressen fulgte opp: «Tettstedet var et samlings- punkt. Bebyggelsen bar preg av dette. Husene lå tett og var bygget etter samme mønster som husene på gårdene», men hva var nå i ferd med å skje? Ikke noe av den moderne byggestilen fortalte at man befant seg i en dal i innlandsnorge. Det lille tettstedet var blitt en ansamling hus spredt utover en stor slette. Samvir- kelaget hadde flatt tak, skolen hadde flatt tak, det lokale bilverkstedet hadde flatt tak og matbutikken var også en flat, nitrist affære. Flate funkistak er ikke bare som regel uskjønne, men også ufunksjonelle både mot sommerens regn og vinte- rens snø. Innimellom, som forhut- lede minner, lå den gamle bokhan- delen, den gamle skolen og to gamle gårdstun. Flere av dem vakre tøm- merbygninger, men også de var

planlagt revet i tråd med gjeldende sentrumsplan. Hadde det gått som politikerne ønsket, ville den gamle korskirken fra 1600-tallet ha ligget igjen som en anakronisme. Vågåmo var døende. «Bøndene går fremdeles på kafé», het det, «men kafé i dag er en selvbetjent kaffeservering fra automat i S-lagets varebunkers».

Muligens fikk reportasjen konsekvenser. I alle fall ble flere av de rivningstruede bygningene stående, og de flate takene ble erstattet med saltak.

Norske tettsteder og bymiljøer har fått hard medfart

Reaksjonene

Serien gikk fra 1978 til ut på 1980-tallet og ble legendarisk, ikke minst fordi den stilte folk til ansvar. Men fikk den konsekvenser, eller falt

ordene på steingrunn? Krogstad og Andenæs ser på hverandre. – Den umiddelbare virkningen av vårt kritiske blikk var at Nye Bonytt i alle fall mistet flere av sine annonsører, sier Andenæs. – Ferdighusprodusentene kom jo dårlig ut av det i våre reportasjer. Deres hustyper tok sjelden eller aldri opp i seg annet av den lokale byggeskikken enn typenavn som «Tuddal» og «Vinje-modell», og viste liten respekt for det terrenget

og landskapet de skulle plasseres i. Vi mente at folk fortjente bedre.

Klimaskifte

– Ringvirkninger i ettertid?

Andenæs tenker seg om. – Tja, det vi kaller oppsluttende arkitektur, det at det moderne viser hensyn og tar opp i seg det som finnes i omgivelsene fra før, fikk jo en viss tilslutning frem mot årtusenskiftet. Og husene står jo der fremdeles. Men, det skjedde ett eller annet rundt år 2000, oppsummerer han. – Da synes jeg vi igjen sto overfor en ny form for brutalisme. Se på utbyggingen av Fornebu, for eksempel. Det er en ny runde med fremmedgjørende arkitektur, pregløse kasser og en uendelighet av flate tak. – Se på Bjørvika i Oslo, sier Krogstad. – Se på Barcode. Se på Lambda. Det er feil bygg, på feil sted, til feil pris.

Enn nå, da?

– Hva tenker dere nå i ettertid om å være motstemmer i en verden av konsensus? – Vi har vært røster i ørkenen, har vi ikke det, Morten? Krogstad nikker. ☺

